

5340
PP-1-21

340(4)*

16

History of the *Vhadau* of *Ishakhuma*.
Vhadau vha Tshakhuma

Munwali ndi E. Ludau

K44/5. ^{1/21}

Vho-makhulu vha ri kale shango lino lo vha li la Vhalembethu na Vhambedzi na Vhangona. Vhalembethu namusi ri vha wana thungo ya Vhubva-duvha, shangoni la Ha Mutele ndi he vha anda. Luambo lwavho lu todou nga Lukalanga. Vhatshini vha malombo hu pfi vha amba nga Lulembethu. Vhafu vhavho hu pfi vha ri u fa vha ya tomboni la Mwali kana la Kudzwane. Henengei—Henengei hu ambiwa lwone Lulembethu. Kathihi nga murahu ha minwana Kudzwane u rumela minwe mirunzi kha vha hayo. I a da ya lwadza munwe ane ya mu funa kha vhatbu vha lushaka lwonolwo. Avho vhatbu zwenezwo vha a tungudza nga uho vhulwadzw, zwenezwo thangu dzi mbo fara mudzimu, ndi uri dzo fara munwe wa vho faho. Fhedzi nangwe dzina lawe vha si li divhese, vha do zwi pfesa musu mulwadze o wa mudzimu. U do vha vhudza uri u bva ngafhi na hone ndi nwana wa nnyi na uri ndi ene nnyi. Dzitshela dzi a rambwa, ndi uri hu rambiwa vhasadzi vha muvhundu wonowo uri vha de u phalala kha mushumo uyo wa u lidza tshela na u bvumela. Zwi ralo vhusiku hothe u swika mudzimu u tshi wa, a amba he a bva na uri ndi ene nnyi na hone ndi nwana wa nnyi na thavha ya hawe ndi ifhio. Mafhungo na mikhwa ya avha vhatbu vha no pfi Vhalembethu ri do a litsha, ra hanelela a vhanwe Vhambedzi Vhavenda vha kale vhe vha dzula muno misi ila muvhuso wa ha Thoho-ya-Ndou u sathu u da hu zwila kale-kale.

Mutupo wa Vhalembethu na namusi u pfi ndi Nzhelele, ine rine vha misala-ino ra ri ndi luvhimba. Ndi tshinoni tshela vha tshi tshi wanala mulamboni wa Nzhelele. Zwinoni izwo zwo vha zwo dza dza dadza muedzi wothe. Shango Vhatbu vhe vha vha vha tshi vhusa shango lenelo vha di-rina mutupo nga zwenezwo zwinoni vha ri, "Ri Vha-Nzhelele, ri ana nga nzhelele."

Vhambedzi vhone vho vha vho dzula shangoni li no pfi Vhambedzi thungo ya Vhubva-duvha, ndi kha la Ha Luvhimbi, Makonde, Matangari, na u wela seli ha Luvhuvhu u isa dzithavhani dza Madzibanombe seli ha Tavha. Itsho tshifhinga ndi zwila kale & shango li tshela tshee lo vhfha nga madaka a miri mihulu, zwila dzimvula dzi tshee

nnzhi na milambo i na madi manzhi. Vhambedzi na Vhalembethu vho vha vhe na vhutali, vho divha u ita magungwa a u tala ntha ha madi a milambo iyo mihulu, zwiqwekwete izwo zwo vha zwi tshi tou vha na vhane vhazwo.

Vhangona vhone mutupo wavho ndi "Ndau", vha di-vhidza ~~agari~~ nga u ri, "Ri Vhadau", ~~vha di-vhidza~~ Vho ralo nge vha vha vhone mahosi mahulu a shango la Venda, vha ri, "Rine a ri ili tshithu, ri mahosi, ri la zwothe nga nnda ha khovhe i re nowa".

4 Ho vha hu nadzikhosi nnzhi dze dza vha dzi tshi vhusa shango fhedzi khosi khulwane i vhusaho dzinwe ~~zathu~~ dzothe yo vha i tshi pfi Raphulu. He a vha o fhata mudi wawe a hu tou ~~dehwe~~ dihweswa zwavhudi. Vhanwe vha ri o vha o dzula Vuvha, vhanwe vhe Vuvha ho vha ho fhata Tshivhula, vhanwe vhe Tshivhula o vha e Sunguzwi. Tshine tsha vha hone ndi uri khosi iyi Raphulu o vha e khosi ya Vhangona, e khosi khulu, na hone e muthu wa vhulenda we a vha a sa funi ndwa. ~~Fxix~~

Tshivhula na ene o vha e khosi misi yeneyo ya Raphulu. Na ene hu pfi ndi musi mutupo wawe u Mutwanamba. Vhatwanamba kana Vhatwamamba ndi vhanwe vhatu vhe vha da ~~fxix~~ x fhano, vha tshi bva Devhula kale-kale phanda ha Vhasenzi. Khosi yavho ndi musi e Tshivhula. Vhanwe vhatu vha ri Vhatwanamba ndi Vhangona, vhanwe vha ri ndi Vhasenzi. Tshine ra divha ndi uri avha vhatu hu na Vhadau na Vhambedzi na Vhalea khavho. Namusi vha wanala ~~makandani~~ munoni henengei Ha Tshivhula. Muvhuso wa Tshivhula wo vha u tshi tutshela thungo ya Vhukovhela.

Mahosi aya mavhili o vha e a Vhadau othe, hone Raphulu o vha e Mungona. Vho vha vha tshi pfana na Vhalembethu na Vhambedzi. Mahosi avho o vha a tshi pfana, hone vha sa dzetshelani. ~~Khosi~~

5 Khosi ya Vhalembethu ndi musi e ene Mutale, ya Vhambedzi e Luvhimbi lwa Gole. Ene Luvhimbi hu pfi o vha e na madambi, a tshi kona na u nisa mvula musi lo oma. Vhatu vho da Ha Luvhimbi u luvha mvula, vha da nga vhunzhi vha tshi bva mashangoni othe-othe, vha dzitshaka-tshaka na dzindimi nnzhi-nnzhi. Hu pfi ene mukalaha Luvhimbi-lwa-Gole o vha a tshi konou rera mafhungo nga ~~nyambo~~ nyambo dzothe dza mashangoni. Ene ho ngo tavhanya u dzama, o

lalama nga maanda na hone hu pfi o vha e muthu wa u tshimbila na mashango othe a tshi vhona kudzulele kwa dzinwe teese.

Tshiduhulukuku tshawe tsho dzheilwa vuhosi nga Vhasenzi vha Ha Mphaphuli. Mudi wawe wo vha wo dzula tsini ha mudi w une namusi wa pfi Ha Luvhimbi. Thavha dzothe dzenedzila na dza Makonde ndi musii dzi dza Vhambedzi na Vhalembethu.

- 6 Vhadau vhone muvhuso wavho wo vha u muhulu thungo ya Vhukati na Vhukovhela; na shango lothe la Vhalembethu na Vhambedzi lo vha li tshi luvha kha Vhadau vhane vha divhiwa nga la Vhangona vha ha Raphulu vhane vha ha Raphulu vhane vha pfi vho vha vha tshi luvhisa Vhambedzi na Vhalembethu.

Vhangona hu pfi ndi musii vhe se vhathu vha re murahu kha vhutali u nga ri tshi vhudzwa nga maswina avho, vhone Vhasenzi. Na namusi arali ra bwa marubini a Vhangona, ri wana zwivhedzhegu zwa dzikhali na ndongo dzo kwasheaho zwo khwatha na hone

- 7 kuvhumbela kwa naka ku tshi fhira kwa misala-ino . Zwino-ha avho vhane vhe Vhangona vho vha vha sa koni u sika mulilo vha ri khali idzo dzo vha dzi tshi fhiswa nga mini; hune dza vhuya dza dzula u swika hu tshi fhe~~la~~ minwaha ya zwigidigidi dzo di khwatho, fhasi mavuni? Vhangona vho vha vhe na vhatsila vhukati havho. Vhutanzi ri vhu wana kha zwithu zwo itwaho nga tsimbi zwine zwa wanala marubini avho. Zwathu izwo zwothe zwi a konea u vha hone arali zwo tou fuliwa hu tshi shumiswa wone mulilo. ~~Hafu ri fanela u divha~~

- 8 Hafu ri fanela u divha uri asi Vhadau vhothe vhane mbvoni yavho vha vha Vhangona. Vha kale vha ri Vhangona vho da kale-kale muno vha wana shango li ~~xxx~~ si na vhathu vhanzhi, vhe ~~xx~~ si Vhavenda, vhe Vhalembethu na Vhambedzi. Vhone vho vha vhe vhatuku-tuku. Nge Vhangona vha vha vhanzhi, na thakha yavho ya dzikholomo na ~~xxi~~ mbudzi na phwidzi yo anda nga maanda, Vhalembethu na Vhambedzi vha mbo di luvha , vha songo lwa navho. Hafu dzikhosi dza Vhangona na dzone dza vha fara zwavhudi, dza vha tsireledza kha maswina avho a bvaho kule.

Dzina la uri Vha Venda ndi la VhaNgona , vhanwe vhe vha vha vha tshi dzu, a vhukati ha shango. Khosi yavho hu pfi o vha e Venda. Vho vha vha tshi tou pfi VhaNgona vha ha Venda ka Vha Venda. Vhanwe VhaNgona ndi vha Raphulu, vhenevho ndi musu vho dula Vuvha. Vhothe avho vho vha vhe VhaNgona vha Vhadau.

VhaNgona na avho vhe vha vha wana vha tshidzana zwavhudi. Misi ila ho vha hu sathu u vhana vhuswina; vhathu vho vha vho fhata midavhini ~~tsini~~ tsini ha milambo. Marubi a VhaNgona a anza u wanala fhasi fhagala.

Vhunga ro no di zwi pfa zwuri VhaNgona vho da vhanu vha tshi bva Vhukovhela, zwino ri do tou amba nga afho hune ra pfa vha kale vha tshi ri vhudza nga hune vha divha ngaho. Vhone vha ri bho pfa nga vho-makhulu wavho na vhone vho pfa vhenevho vha kale vho-tshinyoko tilo..

9 Mafhungo a avha vhathu a a konda u wana ndila yao zwavhudi, nga uri vhathu vha re VhaNgona a vha tsha funa u di-bula nge vha ofha u nyadzwi nyadziwa nga VhaSenzi vhe vha vha kunda.

Tshine ra divha ndi uri VhaDau vha ~~tsini~~ ha Raphulu na VhaDau vha Damani vha Tshakhuma vho vha vhe vhone mahosi a VhaNgona, ndi uri ndi vhone VhaNgona, ndi uri ndi vhone VhaNgona vho salaho namusi vhane naho vha tshi dz-dzumba ra wana vhathu vhanzhi vha vha dāvha.

Kuele kwa avho VhaDau vhanwe a ri tou ku divhesa, kwe ra pfa zwao ndi kwa Vha Damani. Hu tshi khodwa shango ilo hu tou pfi

"Tshakhuma tsha Mma-ndi-a-huma

Ndi teledza tsanga ya Radzaga

Tsanga ya tshiala tshitswu

Phandula shango, nangana ya tshipembe

Tshiala tsha khanga vhanna

Murwa wa Ratshiwah

Muregu wa tshiala tshitswu

Muregu ha di reguli

Tsho no vha Tshakhuma tsha Mabodo ndi a bodomedza

Ndi Tshakhuma tsha Madzivhandila nduhulu ya Vhandalamo"

10 Vha Damani vhe vha tshi da ~~shaka~~ fhanu Venda vha ya nga dzikhoru na nga magota avho, fhedzi x vha di luvha mahosi avho mahulu. Shago line vha Tshkhuma Tshakhuma vha bva khalo hu pfi lo vha li tshi pfi Damani.

VhaDau vha Damani vha da vha fhata musanda wavho fhala hune namusi ha pfi Tshiozwi fhasi ha kutavha kwe vha ku ira dzina la uri Matumba ndi afho hu no pfi Tshakhuma???? Namusi fhethu afho ndi hone zwifhoni zwa VhaDau vha Tshakhuma, ndi hune vha ita zwa u hwesa thavha kanau tevhula. Mahosi avho a u thoma a a x dihiwi, hone ir sokou pfa uri vho vha vhe hone.

Nga murahu ja minwaha minzhi vha VhaDau vho no dzula henefho Tshakhuma, linwe gota le la vha lo dzula kha thavha y aLuvhalani la thomau dina nge vhalisa vhaho vha thomau ita vha tshi vhulaya zwifuwo zwa musanda, na hone vhatshi rwa vhalisa vhaphedza. Ndi zwila kha VhaDau hu vhusa Radzaga-tsanga-ya-maala namana tshwana thaha vhukovhela

Munna uyo hu pfi o vha e mutswuku-tswuku o tswuka na ~~ndebvu~~ ndebvu, Zwino dzila phambano dza Vha Damani na vha Luvhalani

11 dza di ya phanda u swika munwe murwa wa Radzaga I a no pfi Ratshiangwano a tshi kunga dzikhonani dzawe dza thangana ya murole vha ya musanda wa Luvhalani henegei tsini ha thavha ya ~~shaka~~ Tshamukalanga; vha ri u swika vha wana mudi wo oma ho sala ene khosi na vhafumakadzi vha si gathi. Zwenezwo Ratshiangwana a mbo di vha tahela a fara khosi a i lisa tshivhind; ndi uri a i vhulaha nga u tou i tshipa. Vhafumakadzi vhone vha bva mudini vha tshi shavha. Vhathu vha tshi ri vha yo phala vha pfa Ratshiangwana na khonani dzawe vha tshi lidza ngoma ya gundo, tsha tou nga ndi tshira tsho thubaho mudi. Vha Luvhalani vhambo di shavhela ngei ha Radzaga uri vha wane thuso ya x pandela maswina ayo o vha tahelaho vha sa divhi hune a bva hone. Na Radzaga a kanuka uri maswina a nga vha o dzhena hani shangoni lawe. Ngei Luvhalani mudalo wo vha u tshi khou daliwa; dziphala dzi tshi fhanzêa,

12 Ratshiangwana o di ita khosi ya Luvhalani, ngêno ene x e mukololo wa Tshakhuma. Ndi musi e ene mukololo wa nndu khulwane; fhedzi nge a ita izwo, khotsi-awe a mu sinyutshela a ri o no di di-ita khosi ene mune. Ha rumiwa tshira tsha u yo mu dia, fhedzi a kunda u bva

13 mudini wa Luvhalani. Ene na dzikhonani dzawe vha dzula henefho Luvhalani vho thuba zwothe zwaho. Wa vha mudi u si na vhasadzi, wa maswuhana fhedza na khosi i ya khombe. Nga murahu ha tshifhinga nyana vhathu vha shango la Luvhalani vha da u luvha ayo maswuhana, Ratshiangwana vha mu ita khosi yavho. Khotsi-awe a mu kwengweledza uri a luvhe ngei musanda ene a hana a ri, "Ili shango ndo tou li lwela na khonani dzango, zwenezwo ndi langa na khonani dzanga ndi do dzi mivhundu yadzo. Ri nga si luvhe ngeo ngauri nne ndo no di latiwa nga mune wanga. Hufha ndi sa do la ifa lawe musi o fa, u luvha munwe ~~ng~~ nwana a no nga nne a thi zwi koni, u kovhela munwe shango le nda tou li lwela ".

14 Ratshiangwana tshe a hana ho vha u isa shango la Luvhalani uri li vhe lithihi na la Tshakhuma. Hana hone ho ngo vhu bvula, o di ya ngei musanda wa Tshakhuma misi ya u hwela ha thavha, hu tshi lumiwa mafula na mirho miroho miswa kana thavha i tshi la mavhele maswa, mufhoho wo limiwaho nga wonowo mwaha. Ho no fhela minwana minzhi madzivha ~~a~~ a xa; ndi uri Radzaga I a fa. We a dzhena vhuhois vhuhois a vha Bodomedzha murathu wa Ratshiangwana wa inwe ndu thukhu ane dzina lawe namusi la pfala tshirendoni tsha u khoda shango la Tshakhuma hu tshi pfi

"Tshakhuma tsha Mabodo tshi bodomedza tsiwana na muoi
zwira zwi huma Tshakhuma tsha madzivhandila
mafhoru a vulelelwa mueni mudivhiwa
mutsinda a nga vha ~~to~~ thoi ya ta ira tshi re sei ha luvuvhu
na thavhani dza Vhuaudzi"

Onoyo hu pfi o vha e khosi ya vhudi, nagnwe o vha a sa pfani na mukomana wawe Ratshiangwana wa thavhani ya Luvhalani. Bodomedzha o lalama; hone ho ngo swika mukomana wawe we a sala a tshi vhusa la Luvhalani. Bodomedzha o ri u fa ha kundwa u dzheniswa vhuhois nge vhana vha ndu khulu vha vha vho fhela nga musika we wa tovhela mme-avho we a vho o tswa mavhele a inwe nanga a tshee musidzana. Ndu ye ya vha i tshi tovhela yo vha i tshi shaya vhatuka; vhana vhayo vho vha vhe vhadidzana fhedzi.

15 VhaNgona vho vha vha sa longi khosi dza tshisadzi u vha vhavhusi vha vhathu na khathihi. Ratshiangwana, we a vha e mutuka muhulwane a mbo di dzhena musanda, a pandela vharathu na vhanwe vhe vha vha vha tshi vhangisana vuhosi, vha tshi tshinya mudi nga dzinndwa. Khosi ~~ix~~ iyo ntswa yo lalama nga maanda, hu pfi o vhona zwiduhulwana.

Ratshiangwana o vha e na vhana vha si vha ngana lini, ngauri o vha e khosi ya musadzi muthihi. Madzivha o ri u xa, ha dzhena nwana wawe Mphadza a Dovhoni, munna wa tshinanga wa dzwodzworobo. Onoyo hu pfi muvhuso wawe wo vha wa vhudi, ngauri a wo ngo vha na phusuphusu na zwiamba-nga-murahu; shango la vha la ~~mbila~~ maladze maladze. Mukosi we wa vha u tshi pfala, wo vha u wa u tevhela mbila mutondo, dze vhalala vha vha vha tshi dzi funesa.

.6 VhaDau ndi vhone vhathu vha vha vha tshi tama u lidza mbila ~~mbila~~ na uimba malende. Thovhele uyo we ra mu amba ndi ene we a vhingavhasadzi ~~zhangzhi~~ vhanzhi-vhanzhi; vhana vhawe ya tou vha Nyavhanyavha vha i si thukhana na tsidzana i ida-u-vhone"

Vha Damani vha pfi ndi musi vhe vhathu vhatamba-tuwa vhothe vhanwe vhavho vho tswuka, ndevhe dzi tshi ita na u vhonadza; vhanna vha ndebvu tswuku vho thoswaho.

Mahosi o tevhelaho Mphadza vuhosini a ri a divhesi, ri sokou pfa uri ho dzhena murwa wawe. Mahosi o vhusaho a tshi di lovha o vha manzhi nga murahu na ~~2~~ Mphadza musi VhaSenzi vha sathu u swika fhanu Venda.

17 Luambo lwa a vha vhathu hu pfi ndi musi lu lwonolwu lune ra amba namusi; lu Luvenda lwe lwa mila dzinyambo dzothe dza Vhalembethu Vhatwanamba na VhaSenzi, nangwe vhe VhaLemba; hone lwo vha lu sa thu u nga Luvenda lwa namusi nga vhukuma, ho vha na phambano musi nyambo dzi tshi tangana. VhaNgona vho vha vha tshi ri u dida vha amba u rwa; "lusese" vha tshi redza lushaka, u swoga vha vha tshi ri u pinga, mafhi a tshi pfi mukhaha

Vhasenzi vha tshi dzhena Venda ndi musi Tshakhuma hu tshi vhusa Ratshiuvhvu, ene makhulukuku wa Vha Damani vha Tshakhuma, vhane vha tshi losha ha pfi "Dzulani zwanu Dau", vha tshi thaphutshedza ha pfi "Dzulani zwanu Dau, ~~xxx~~ Mudamani, Ratshiuvhvu" arali e mutuka.

Vhasidzana na vhasadzi vhone vha tshi bvumelwa kana vha tshi rendwa hu tou pfi Ahee, Dau, Mudamani Nwa-Tshiembe ka Nwa-Dombo, voda la ~~YXX~~ Venda"

Vhothe Vhavenda vha vha Damani kale havho hu pfi ndi VhaNgona. Hune vha bva hone hu pfi ndi Vhukovhela shangoni line dzina lalo la pfi Dama; ndi zwe vha pfi Vha Damani vha taha mhuya duvha"

VhaDau vha Tshiheni na Luheni hu pfi na vhone ndi VhaNgona.

Ratshiuvu hu pfi o vha e khosi ya vhudu, na hone o vha na ~~XX~~ ndalano ~~xxxx~~ ndapfu; o vha zwidulukukukuku.

18 U da ha Vhasenzi ho pfala vha tshee mulamboni wa Vhembe. Vhathu vha shango lothe la Venda, ndi uri VhaNgona (Vha Damani, Vhatwanamba na VhaDau vhothe) VhaMbedzi, na VhaLembethu vha ofha vha ~~di~~ avho, nge vha vha vho pfa madambi a ngoma yavho ya ya vha i tshi pfi Thundundu ka Ngoma-lungunde. Ngoma iyo ndi yone ye vha i tshi ri u lila muthu a si Musenzi a mbo di wa fhasi a noka, maswina a mbo da a mu vhulaha nga u mu remekanya nga mbadwana dzao.

Vhatwanamba na Vhalembethu vha Nzhelele vha kundwa; vhanzhi vhavho vha luvha, ~~XX~~ ~~xxxx~~ vhanwe vha tevhela mahosi avho o shavhaho. Tshivhula a shavhela vhukovhela na vhanwe VhaDau; huno vha ha Mutele vha ya vhubva-duvha na khosi yavho. Raphulu na vha Tshak huma vha luvha nga musidzana nwana wa ~~XXXX~~ nanga khulu ya VhaNgona.

Vha Damani hu pfi vho vha vhe na musika wa vuhali; ngauri vho vha vha tshi ri u sikela na fhela nga lushaka.

19 Ula musidzana we vha luvha ngae vho vha vho mu ~~ke~~ sikela uri khosi ya Vhasenzi i fe na vhathu vhayo vhothe vha fhele uri VhoNgona vha kome u dovha u vhusa shango lavho le la vha lo rolwa nga avho vha ha Dimbanyika. Nge vha isa musidzana uyo, ngoma ya madambi i si tsha swika Tshakhuma, Ratshiuvu a takala nge a pfa uri Dzata khosi ya Vhasenzi yo fa na vhasadzi vhayo na vhana na makhadzi muhulu na tshifhe.

Henefho ndi he ha nana vhuswina vhukati ha idzi tshakha mbili, zwinzhi nge VhaNgona vha sikela milambo na marubi e vha vha vha tshi ~~di~~ dzula khao. U sikela uho ho vha u lwa na u thivhela madambi a maswina avho; vha tshi sokou sikela kana i divhela nga mishonga. Mishonga iyo yo vha i tshi vhulaha vhathu vha si VhaNgona.

Evho Vhasenzi vhe vha dzhena madumbani a VhaNgona vha fa
 10 nga vhunzhi nga wone musika wa Venda. Afho ndi he ha bva murero u
 no ri "Nwana wa MuNgona ha malwi", na uri "Shabi la VhaNgona
 a hu fhatiwi, ni nga fhela nga tshishaka". U swika namusi VhaNgona
 na Vhasenzi vha ofhana nga aneo madambi a ngoma na a musika, hone u
 dzetshelana vho tangana, nga uri tshakha idzo mbili dzo farakara
 dza vha lushaka lune namusi lwa pfi Vhavenda.

Kha ri dovhe ri humele ngei hune ra bva hone kha Vha Damani vha
 Tshakhuma. Mutupo wa VhaDau vha Tshakhuma ro u pfa uri ndi yone
 "Ndau", vhatshi v^rendwa vha pfi Ratshiu^vhu Mudau

Vha tshi ana vho vha vha tshi ri "Tshai Tshiembe
 Uyo Tshiembe hu pfi o vha e makhadzi wa kale kale, wa zwila vha tshi
 bva Damani. Nga vhuya ha bvelela munwe mutupo wa Tshisenzi u no pfi
 "Mukadzana", nge ha vha na khadzi munwe we a vha o lalama. Vhathu
 vha fhambana henefho, vhanwe vha ri, "Rine x ri tshi ana ri ri
 21 Mukadzana," vhanwe vha hana vha ri rine ri sokou Tshiembe, a ri
 shanduki. Vhanzhi vhavho vha ri mukadzana ndi khaladzi, ri tou ri
 Tshiembe nga Mukadzana nda ri nga muge^de zwo kunda".

Ho no fhela miwaha minzhi Vhasenzi vha tshi vhusa Vena, ha da
 munwe mufunakadzi we vha a tshi pfi Mutumbe, wa lushaka lwa
 VhaNdalamo, a fhatelwa tsini ha thavha ine na namusi ya pfi Mutumbe.
 Ndi ngei tsini ha thavha khulu ya Mangwele, ye ya vha i tshi vhusa
 nga VhaDau vha Mangwele, ndi Mbambula.

Hu pfi Mutumbe o sala musi Thoho-ya-Ndou a tshi pfuluwa Dzata
 a tshi ya Devhula. Kha Vhandalamo Mutumbe o vha e ene makhadzi
 muhulu, ane a vhea vuhosi havho. Vhandalamo vhanzhi vho da nae
 x Tshakhuma, vha dzula nga kulala vha tshi luvha Vhadau vha Damani v^rg^a
 ngauri vho vha x vha songo da nga ~~musango. musango.~~ muvhango.

Radzaga II we a vha e ene khosi ya Tshakhuma, o vha o ~~khosi~~
 fhata musanda wawe thavhani ya Luvhalani, fhala hu no pfi Musumani;
 22 a vha munna wa Mutumbe. Ndi hone hu tshi bebwa vharwa vhanzhi-vhanzhi
 vhe vha vha vhe na khaladzi nthihi, we a vha a tshi pfi Dombo, we a
 vha a tshi nga a si muduhulu wa Vhasenzi, mutshena-tshena. Murwa wa
 tanzhe a rinwa la Rundani. Ilo la Madzivhandila lo da li tshi tou

vha tshirendo tsha Tshakhuma nge mahosi a hone a vha one e a vha e na milimo ya u sikela shango kana u dzivhela madambuwoni a milambo na magondoni ayah a yaho nnda ya shango. Vha Tshakhuma vho vha vha tshi dzivhela shango nga misika. Vha tshivhela maswina ndila nga musika wa Vha Dau vha Damani.

Kale ho vha hu tshi dzivhelwa dzindila dza magondo na madambuwo. Ndi afho he ha mela dzina lenelo line na rine ra li divha la u dzivhela zwira zwi bvaho kule. Radaz Radzaga II a nea Rundani shango la thavhani lothe, a ri dzinduna dza hone dzi mu luvhe.

Musi Thovhele o dzama, shango la dzhenwa nga murwa wawe a no pfi Emaani (Emalani)?? we a lwa na murathu wawe Madivhandila a funa u mu pandela nge a ri o vha a tshi mu dzhiela vhasadzi vhawe. Nndwa yo hula nge Rundani a dzea khaladzi. Izwo zwo vha zwi tshi ila kha vha Damani. Phambano ya mbo di vha khulu, na x zwifhoni Rundani na vharathu vhawe ha pfi vha songo tsha da.

5 Mukegulu Mutumbe a vha isala nge a vhona Emaani a tshi funa u pandela vhana vhawe. A fhe beledza Rundani uri a litshe u dzula na uyo khaladzi we a mu vhinga nge a vha o tou ita vhupombwe nae. Dzina la uyo musidzana lo vho li tshi pfi Matenzhe. Ndi ene we a beba nndu ya ja Madzivhandila ya namusi. Rundani a mbo hana u pandela ula khaladzi. Vharathu vhawe vha pfana nae vha lwa na mukomana wavho muhulwane, ene Emaani, we a vha e khosi ya Vha Damani vhothe vha shango la Venda vha shanduka, nge vha vha vho dzea khaladzi khaladzi, na hone vho pandelwa zwifhoni zwa vha kale. Vha ri, "Rine ri ana nga Dombo khaladzi ashu, ri tou ri Dombo nga mugele. Uyo mutupo wa uri Tshiembe ro u lata." U shanduka uho ha vha hone he ha vusa samba la uri, "Vha Tshakhuma vho tswa mutupo. Vha ana nga Dombo Tshakhuma". Na numusi ilo samba li tshee hone.

Mukhwa uyo wa u vhinga dzikhaladzi wo vha u tshi ila kha Vha Dau vha Damani. Hu pfi ndi mukhwa wo daho na Vhasenzi vha ha Dimbanyika. Emm Emaani a pfuluwa Luvhalani a vhuzelela ngei thavhain thavhani ya vho-makhulu wawe, ngei hune namusi ha pfi Tshiozwi kana ha Mulangaphuma. Ho no fhela minwaha minzhi, ndi hone mmene wawe Mutumbe a tshi ita mahalwa a mu vhidza uri vha dovhe vha pfane na vharathu vhawe vhe vha vho dzula Mbabula Mbambula. Rundani Rundani

~~a mbo tshipa khosi~~

a nga u a di vhuedza, ngeno hone o puta vhuswina. Emaani a ya ngei ha murathu a si na nyog nyofho; a nwa halwa o takala. Zwenezwo halwa vhu tshi khou nwiwa, Rundani a mbo tshipa khosi nga murahu. Vharathu na vhone vha mu farisa u vhulaha iyo khosi ye ya vha i sa divhi tshithu.

Eyho Mukosi wa tavhiwa wa uri Thovhele o liswa tshivhindi, ndi hone vhathu vha we vha tshi shavha vha ya Luvhalani, muDi wawe wa fhalala. Ndi hone nwana wa Emaani a tshi shavhela Maswie. Nwana uyo dzina lawe lo vha li tshi Muregu. Ndi ene a pfallaho tshirendoni tshi khodaho vha Luvhalani nga u ri

Muregu wa tshiala tshitwu ~~tsakaka~~

Tshiala tsha khanga vhanna

Namana ya Ratshiangwana

Tsanga ya Radzaga a Dovhoni

Muregu ha di-reguli

Phaladza shango la ha Madzivhandila".

Vha Maswie ndi musii vhe vha lushaka lwa vhala vha Luvhalani vha kale. Mutupo wavho ndi musii u tshi pfi Munyai. Khosi yavho ndi musii e Mainganye, ane vha ana ngae na namusi vha tshi ri "Khotsia anga Mainganye". Thavha ya Luvhalani yo vha i ya vhenevho Vhakalanga; na zwino i pfi Tshamukalanga; ndi lone dzina la thavha yeneyo ya Luvhalani.

Rundani o ri u ponda Emaani, a mbo di fhambara na mme awe Mutumbe, a yo fhata ngei mraubini marubini a vho-makhulu wawe vho-Rantshiangwana fhala zwifhoni zwo vha kale. A mbo vha ene khosi ya Vha Damani vha Tshakhuma vhothe; hone vha Maswie vho hana u mu luvha, vha di-dzulela na mukololo wavho. Rundani a ramba tshira tsha u yo dia vha Maswie, huno a kundwa u dzhena thavha ya Tshamukalanga, nge vhathu vha mutsindoni na vha Matavha vha ima na Vha Maswie. Vha Rundani vha edzisa u dzhena, hone vha wana Vhakalanga vho kwea, vho khwatha. Vha Damani vha huma vho kundwa.

Rundani o ri u fa, murwa wawe a no pfi Musuvhe a vha ene khosi. Na ene a si pfane na mukomana wawe Muregu. Shango la fha dulwa nga vhukati, masakha a vha mulambo wa Mutandabinyuka, u gonya u

swika Tshavhavha. Hafhu na mukegulu Mutumbe o vha a tshee hone, o lalama nga manda, na mato awe o vha a kha di vhona; x hone tsie dzawe dzo no tou nembelela. Uhu Vho vha vha tshi tou vho fha ludede kha thoho, hu uri tsie dzawe dzi si tibe mato. Hu pfi mutanani wawe ho vha ho mela mavhudzi. Vhandalamo vhothe vho vha tshi mu luvha, vha sa luvhi vhana vha we . Mashango manwe a kule na one o vha a tshi mu luvha. Eneo manwe ao ndi; Khubvi, na Mukula Muregu a fhata mudi wawe ngei Luvhalani fhethu xo hu no pfi Musumani. A vha ene khosi ya Luvhalani; a vhusa u swika Mutsindoni u bva Mutanda.

Musi Mutumbe o no fa, shango lothe la thavhani nga nda ha Mangwele la vha la Masuvhe; na Vhandalamo vhamu tja ene khosi yavho. Ndi uri na ala mashango a mme-awe a kule a mu luvha a vha ene khosi yao.

3 Ngeno Luvhalani Muregu a mbo x di itela zwifho zwawe, afho hu no pfi Halwe. Ndi uri vhana vhawe vhe vha fa a vha swita hene fho tshitakani. Ngei zwifhoni zwihulwane a hongo tsha yiwa nga muthu nge vhathu vha Rundani vha vha vha si na dzithungu na mafumo othe a vha Damani. Vhone vho tungula fhala Mbu Mbambula he ha fela mme-avho na Emaani we vha tou mu lisa tshivhind. Thavha i si tsha hwela, mifhoho ye ya tshewa ya fhela nga mbevha na zwinoni. Shango lothe la shaya mulalo, nge zwidzimu zwa vha zwi sa tsha lumiswa. Maswina a dx dzhena Tshkhuma Tshakhuma a thuba dzikholomo na vhathu. Manwe maswina e a da o vha e Maguvhu e a bva thungo ya Tshipme Tshipembe. Eneo o ri u swika, a dzula tsini na Tshiozwi hune namusi ha pfi ~~Maguvhu~~ Maguvhuni. Dzina ilo li amba one Maguvhu e a da u govhela vha Damani vha Tshakhuma. 29 Dzinndwa idzo hu pfi dzo itwa nge VhaDay vha Damani vha vha vhe na mivhango na hone shango li si tsha thivhelwa.

Vha Damani vha Rundani vha fasa tsha u konda; vha liga vha songo lima nge Maguvhu a vha khakhedza. Dzikholomo dsa dza thubiwa kathihi na inwe ya mudzimu wa Vhandalamo. Dzina layo yo vha i tshi pfi Khagantshana, kholomo ya mavhala-vhala a u naka.

Maswina ayo ho ngo ya u lwa na x vhathu vha Muregu nge zwitungulo na mafumo a kale xwa zwo vha zwi na ene.

Maguvhu ayo a tuwa na kholomo na vhasidzana vha ha Masuvhe, shango la sala lo tshinyala. Hu si kale ha da Vhalaudzi vha tshi bva thungo ya Devhula. Vho taha nga Samvuni vha tsha bva thungo ya Vhulaudzi. Vho da vha tshi funa u dia shango la Vhadau vha
 30 Damani. Vhafhata mishahha yavho thavhani ine nanamusi ya pfi Vhulaudzi, mishahsa yo vha i minzhi.

Vhathu avho vho vho da u dzhia shango la Tshakhuma uri li vhe lavho. Maswina a longa u lwa na Vhadau, hone vha kundwa nge shango la vha lo dzivhelwa nga Muregu. Masuvhe na ene a lidza ngomana ya makhulu wawe Mutumbe ye a da nayo musu a tshi bva Dzata. Ngomana iyo yo vha i tshi Tundundu kana Ngoma-lungungu. Hu pfi yo vha i tshi fana na ila ye Vhasenzi vha da nayo vha tshi bva Devhula. ~~Vhax~~

Vhalaudzi vha tanwa tuwa vho kundwa, shango la sala lo lala, hone hu sina mutakal kha vhathu nga u dzindau dza Tshitavhadulu dza da dza fhedza vhathu, na dzinowa dza vhadzimuni dza dina vhathu nga u tolou whonala hothe hothe. Na mikumbi hu pfi yo vha i si tsha
 31 nwiwa ngau mifula yo sinisa mafula a sathu u vhibva; a mbo di moda a songo shanduka.

Izwo zwothe hu pfi zwo vha hone nga u midzimu yo vha yo si nyuwa nge vha sa tsha hwedza thavha.

Masuvhe nga munwe nwaha a tuwa a tsa ngei Vhumbedzi mashangoni awe. A dzula hone mivwedzinyana a tshi lugisa shango lawe le la vha lo dzula vho-malume awe Vhandalamo. A vumba vuhosi ha Khubva a konou di-lugisa uri a longwe lwendo lwa u vhuwela hayani hawe ngei Tshakhuma. O vha a tshi pfana na Luvhimbi khosi ya Vhambedzi, we kale a vha a tshi luvha VhaNgona.

Vha ha Mphaphuli vha si takalelele vhukonani ha ayo mahosi, nga u na vhone vho vha vha tshi emula mashago a Vhumbedzi na a Vhandalamo. Mphaphuli a thoma u vhenga Masuvhe. A rumela vhadidn vhadinda vhawe uri vha mu lalele ndilani..

Masuvhe e a tshi vhuya a wana vho mu lalele ndilani ila ya gondo la kale la u ya Vhumbedzi. Maswina ayo a mu vhulaha na vhadinda vhawe. Tshitumbu tshawe vha tshi hwalelela musanda wavho ngei Mbilwi uri vha ite mishona nga a mishonga nga mirado ya muvhili wawe.

Mafhungo ayo a u vhulahwa ha Masuvhe a tungufhadza vhathu vha Tshakhuma vhothe, hone vha kúndwa u ita tshithu, ngauri vho vha vha tshi ofha vhunanga ha Gole (Mphaphuli). Zwitungulo ~~xxx~~ na phamba dza nndwa dza Vhasenzi dzo vha dzi na Mphaphuli ngauri o vha e nanga khulu ya ngei Dzata.

Nge Geole a Gole a vhulaha khosi ya Tshakhuma, a mbo di ramba tshira tsha u yo dia Vhadau vha Tshakhuma.

Mafhungo aneo a pfala kha Vha Damani tshira tshi tshee kule. Muregu a ramba la Tshakhuma la tswuka nga miridili; a tangedza vha ha Gole vha tshee kule ngei kha la Tsianda. Henefho

2a Nndwa yeneyo ya Ramabulana yo fhedza maduvha manzhi i tshi lwiwa. Ramabulana o da Tshakhuma o thoma u luvhisa Ramulongo-nga-u-vhe-munwe. Ramulongo o vha o dzula Vuvha na vhanwe VhaNgona vhe vha vha vha tshi mu luvha. Vhenevho vho vha vhe masalela a nndu ya ha Raphulu.

Vhailafuri vha kundwa u dzhena thavha ya Vhadau vha Damani. Ndi hone Ramabulana a tshi yo rambe Mabet Mabentsi uri a mu farise ndwani yeneyo. A da a fhata thavhani ya Mauluma, he ha vha ho dzula gota linwe la MuNgona le la vha li pfi Ramphaga. Musanda walo ho vha ho hu Kutamani. Ramabulana a kunda Vhadau nge a vha e na vhathu vhanzhi na zwigidi zwa ayo Mabentsi. Aneo hu pfi o vha e Makhuwa e khosi yao a vha a tshi pfi Buys. Misi yenyo ndi musi luvhisi o no fhata ngei Dzanani. Vhenevho vho-Luvhisi ndi one Makhuwa a u thoma shngoni la Venda

ya tou afhulana duvha lothe u swika vha ha Mphaphuli vha tshi shavha vha vhuzelela hayani shango vha songo li dzhena. M

Murwa wa Masuvhe we a dzhena vhukosi o vha a tshi pfi Raluthaga munna we a vha e mutswuku-tswuku na ndebvu dzawe dzo tswuka-vho, dzo leda.

3a Nga munwe nwaha ha da Ramabulana uri a luvhise shango la Tshakhuma, ngauri tshe Tsho Thoho-ya-Ndou a suvhela Devhula, shango lothe lo vha lo dovha la nga kale. Mahosi e a vha a tshi luvha a sala a tshi luvha asala a tshi di-vhusa. Zwenezwo v Vhasenzi vha tou dovhe

3aKu u enda vha tshi luvhisa vhathu vhothe vha Venda. Uyo Ramabulana o vha o da u luvhisa Raluthaga, we a vha a tshi vho divhiswa nga nga Madzivhandila, zwi tshi amba mishumo ya vho-makhulu, wawe, ~~we~~ vhe vha vha vha tshi dzivhela zwira dzi ndilani dza magondo. Ri tshi li fhenda ri wana li tshi tou ri etc useless
U rangani lo vha li tshirendo tsha u khoda mahosi a Tshakhuma, hu tshi tou pfi Madzivha-ndila tsanga ya li Damani
Tshakhuma na lone ndi dzina li ambaho huno zwira zwa huma hone.
Hu tou pfi Tshiratsha khuma kana tsha k huna nga Iuvenda lwa misalano . r o on page ~~32~~ 32a above

3Ku
c

~~xx xxx~~

Nge misi iyo ha vha hu na mivhango shangoni, a si fhate ngei Tshiozwi, a fhata mudi wawe ngei kha la Mangwele, hu u itela uri arali maswina a nga da, vhathu vha wana vhushavhelo kha mabako a thavha yeneyo ya ha Mphwa Matuma ye ya vha i sa konadzei misi ya zwira.

Khosi yeneyo yo vha i tshi funiwa nga vhathu vhothe vha vha Damani. Magota othe a shango la T shakhuma a mu luvha Ndi ene we a pfana Vha Luvhalani (Muregu); a ita uri shango li vhe lithihi. Ho nog ngo vha luvhisa nga pfumo, hai, nga hone u pfana he vho-makhulu wawe vha si hu ite, vha tshinya shango nga mivhango. Vha Luvhalani vho tenda u mu luvha nge a tenda uri zwitungulo na u hweza zwu-di-utwa-bga thavha zwi do ita nga vhone. Ndi zwine na namusi kholomo dza midzimu, Dombo na Pfurmba, dza dzula dangani la Luvhalani. Vharari vha thavha ya Vha Damani ndi musi vhe vhenevho vhana vha Radzagal.

Raluthaga o beba vhana vhanzhi vha vhatuka, vhanwe vhavho ndi vho)Mbodi, Mulangaphuma, Ramadi, Ndwambi, Sundani, Khangala, Maswoba, Ganyane, Ramaano, Rakhangana, Davhula, Munzbedzi (Ne-Matavha), Radziilani na vhanwe vhatuku. Wa nndu ya vhuhosu o vha e Ramaano muduhulu wa ja Tshitamba. Mbodi muduhulu wa Vhandalamo vha ha Mukhodobwane o vha e ene mukomana wavho vhothe.

Hu pfi vhakololo vha Tshakhuma vho vha vha tshi fara mitavha mivhili ya matangwa vga songo vangwa nga musiwana kana nga

mutsinda. Khosi iyo a ladza shango lothe muthu a wana zwo naka zwo tou thoswa. Musi lwa ha Masia khali i tshi vhila lwo tangana, muthu o vha a nga si ambe; U tshi wana khololo yo ya nga dziphidane na zwiphinisa zwa vha ha mmeni. Zwila u tshi wana zwo dadza thoho. Dzinele ndi musi vhe vho-Liphuma a Tshiozwi Mulangaphuma, na vho-Tshimange.

Mabunyu a u ranga, ane a pfi a ha Ngwalungwalu a Matshovhane o da u dia Venda misi yeneyo. Vha Damani vha shavhela thungo ya ha Tshivhasa, he vha tangedzwa zwa vhudzi, ngauri Raluthaga o vha o dzea dzea mukololo wa hone we a vha a tshi pfi Mudz nga. Onoyo ndi ene mme e Mulangaphuma Mulangaphuma wa Tshiozwi.

36 Vho ri u vhuya mushavhoni wonowo y hu si kale ha bvelela manwe Mabunyu a ha Muzila, e a da fhano o rambiwa nga Tshivhase uri a die NeL Ne-Lwamondo khosi ya Vhalauli kana Vhalaudzi. Muvhali ni songo ri khamusi ndi Vhalaudzi vha ha Masia kana vha Tsianda, hai, ndi vhenevho vho vha vhe vhathu vhe vha da fhano Venda, zwila Vh senzi vho no dzhia shago lino.

Vhenevho vha kale vha ri vho vha vhe Manzwiti a Mazuza. Vho da vha tshi bva thungo ya thavha dza Madzimbanoombe, vha tshi bva Tshipembe

Zwino-ha gomane yeneyo ya Mabunyu yo ri u swika Lwamondo, ya wana lo kwewa la mapfene mahulu, Madzunya munwe wa lushaka lwa vhala vha dzio dzivhela shango a vha fhedza nge a tou vha linga nga malingo ave .

37 Musi tshira tshi tshee kule, hu pfi pfene lihulwane la thavha lo vha vha li tshi tshi bvumba, nge la vha lone le la vha li tshi kona u bvumba na u laula, ndi uri li tshi kona u bvumba na u sevha vhathu uri vha di-lugise. Mabunyu a edzisa u dzhena thavha a kundwa.

Nndwa ya vha khulu, hone vha ha Tshivhasa na Mabunyu vha kundwa, naho vho vha vho anda sa hatsi. Musi gomane ya vhuvhili i tshi dzhena nga khoro, muthu a ri, "Vha litsheni vha fheee Vandani ri do vha sumbedza uri lino ndi la ha Matshee a mbado".

Iyo vha ri u dzhena, muthu a pfa a thavha o vuwa tshothe, hu tshi sokou pfala muano we wa vha u tshi ri "Mbadoo Mbadoo la ha Matshee na Maado ". Mabunyu eneo a ri u fhenziwa nga dzitsanga a mbo di kundwa a shavha, inwe gomane ya wela luwani ha vha maele.

Mifhululu ya ri waa Ngoma ya mudalo ya lila, shango la dovha la sala lo rala u nga kale.

38 Mabunyu a ha Ngwana a tshi pfa uri Muzila o kundwa nga Ne-Lwamondo a da u govhela thavha ya Lwamondo. Aneo hu pfi o vha e na vuhali, a sa ofho ofhi tshigidi lini, Bunyu li tshi u pfa tshi tshi thuu la ri "Mbaso wee Si a otha" li tshi ralo ndi u gidimela hangen hanengei hu pfallaho tshigidi.

U nga ila nndwa ya Vhangoni vha ha Muzila yo kundwa, na vhenevho vha si kone u dzhena thavha ya Lwamondo. Vha fhedzwa nga tsanga na malingo a Madzunya tshi ambara nguvho ya muthu. Mabunyu aneo a da Tshakhuma, a tea nga Tshihundwini. Mukosi wa tsvhisa tsvhiwa shango lothe, uri vhathu vha khunyelele thavhani, ngei bakoni la Mangwele. Vha Luvhalani na vha Tshiozwi vha bva nga daka u swika vha tshi swika. Vha Tshiozwi vha ya u dzula bakoni la musanda, hone vha Luvhalani vha sala thungo ila ya seli, gnei hune na namusi ha di pfi Luvhalani. Hu tshee vhusiku vha Damani vha thoma Mabunyu. Ya lwiwa u swika li tshi tsha la vhuya lakovhela. Nduna ya Mabunyu ya 39 vhumalawa ya switiwa henefho Na Nenyi tsini ha muumo mukulwane. Na zwino henefho fhethu ho itwa tshiawelo hu itela uri hu elelwe zwo i iteaho misi ila ya kale.

Tshira tshenetsho tsho mbo di fhela manda Tshakhuma tsha Mabodo. Hu pfi vhanwe vhafumakadzi vha sa ofhi, na vhonevho farisa vhanwa musii hu tshi lwiwa yeneyo nndwa ya Madanda. Vhanwe vhavho ndi vhe) vho-Mudzunga mukololo wa ha Tshivhasa, ene mme a Mulangaphuma. Tshira tshenetsho tshenetsho tsho ri u tuwa, tsha ya tsha tangana na tshinwe tshe tsha vha tsho rambiwa henegei henegei Swazini nga Davhana nwana wa Rambulana. Eneo vha a tshi khou lwa na murathu wawe Makhado, vha tshi vhangana vhuhois; Davhana a kndwa u dzhena. Tshira tshenetsho tsha tevhutsehla Dzanani. Henegei hu pfi Vhalafuri vho tshi fhedza, ha tou tuwa tshithang^{n-u}igana fhedzi.

0 Muregu vharwa vhave vho vha vhe vhanzhi, vhanwe vhavho ndi vho Tshisevhe, Givhani, Mathase, Mphadza, Lisinyanama, Ramuao (Ramulayo) Muvhuawa na vhanwe vhatuku. Muhulwane wavho o vha e Tshisevhe, hone, a a si wa nndu ya vukoma, ngauri mme awe o vha e wa thundu ya mme a Ramuao. Ramuao ndi ene we a vha e wa vukoma, hone, mune wawe o mu

sia a tshee mutuku. Mukomana wawe Tshisevhe a mu farela vuhosi, ndi uri a vha ene we a lela khosi. Ramuao we a vha a tshee mutuku. hone, musu o no aluwa, ku mukomana a si tsha tenda u bva vhuhoisini, a di t ita di-ita khosi ya Luvhalani, murathu wawe a kundwa u ita tshithu ngauri o vha e mutuku. Tshisevhe o u dzama, a Ramuao a konou di vhangela vuhosi he a vha o fhurwa nga mukomana wawe, we a vha a sa fulufhedzei. Vhakomana wawe vhanwe vha hana a tshi dzehena vuhosi, honen hone, nga u x a vha e murathu wa Mobid

11 Mbodi Madizh Madzivhandila kha vha vho-mmuni, a kunda vhakomana vhala vhe vha vha vha tshi mu nyadza. Mufhululu wa nanea Ramuao a dzehena vuhosi ngei Godzwoni, fhala he vha vha vho no fhata musanda wa Luvhalani hone.

Gumani, murwa wa Tshisevhe a shavha na vhanwe vho-khotsimunene wawe, a ya ha Mashau a dzula hone. Misi x iyo ndi musu vhafunzi vha kereke ya Berlin Mission vho no fhata Muhuvhoya.

Mufunzi wa u thoma, we a da a tshee muthanga, ndi ene Erdmann Schwellnus. Ri amba we a da a fhata mudi wa vhatendi afho hune namusi ha pfi tshitasini tsha Tshakhuma. Ndi ene we a da na mufunzi Beuster wa Maungani a Ha Tshivhasa, vha humbela kha khosi Raluthaga Madzivhandila uri vha funze vhatu vhawe. Khosi a si nge manwe mahosi

42 e a shaya maano nga u pandela vhafunzi vha fhungo la Mudzimu. a tshilaho ene etc. unec.

Mufunzi a new uri a fhate fhala vhukati ha Mutanda na Mukuvhukuvhu.

Raluthaga o vha o kovhela vhafumakadzi vhawe vhahulwané zwisi Muvenda Ne-Muhuvhoya mme a Mbodi o newa la Muhuvhoya, musu lo no dzhielwa vha Luvhalani. La Tshiozwi la newa Mudzunga mme a Mulangaphuma. Maguvhuni lo vha li la makhadzi, aiwa, shango lo vha lo newa vhafumakadzi, ngauri magota manwe o dzhielwa vhukoma hao ha long wa vhone vhafumakadzi. Dombo murwa wa Magiedzhi o vha o fhata mudi wawe ngei Matumba.

Raluthaga o lalama ngaa maanda, o dzama o vha mukalaha nga maanda.

O ri u dzama ha vha na khakhathi ya muvhango wa vharwa vhawe. Vhe vha vha vha tshi vhangela vho vha vhe Mbodi, Mulangpha Mulangaphuma Khangala, Rammano, na Sundani. Munwe na munwe a vha a tshi funa u hv vha khosi. Ramaano hu pfi o k8 kundwa muthu we a vha a tshi nga mu farisa nga uri hu pfi mme awe o vha a tshi dzima. Ndi he ha vuwa murero u no ri "Ramaano o kundwa vuhosi nga mme wa x u dzima". Hu pfi mme awe zwila a tsee mufumakadzi, o vha a tshi dzima vhadih vhadinda vha musanda makumba (Miombva) Hu tshi u da me mueni a si t ende a tshi dzula mutani wawe, a tshi vha sundela mitani ya vhanwe vhafumakadzi. Magota na vho makhadzi vha ri arali vha nga vhumbe ene Ramaano vuhosi zwifеше zwa musanda a vha tsha do zwi wana. Evho, mukololo uyo a mbo di kundwa vuhosi vuhosi nga muhandu wa mme a wa ndzimo.

4 Vhalwi vhalulu ndi musi e Mbodi na Mulangphuma vhe vha lwa nga manda. Vhanwe vhalololo vha sa tsha di-vhangela, vha lwela vhalomana vhavho. Ramano a shavhela ha Dombo ngei seli ha Lutanandwa, a dzula hone o kuvhatedzwa nga khotsi-munene wawe.

Magota othe a ima na Mbodi, nga maanda vha Luvhalani vha mu farisa nga u a vha muduhulu wa ha Mukhobwane. Nndwa ya vha khulu, ngei Mulangphuma a ya u ramba kha la ha Tshivhasa; hone naho zwo ralo a si kone mukomana wawe we a vha e munna wa vhalali.

Khangaa na Sundani a vha ima vhothe, hone vha si dzhene thavha ya Mangwele. Ramuao Ne-Luvhalani a ima na Mbodi. Tshimange, munwe wa vhalololo vhe vha vha vha tshi ima na Modi a vhalawa nn ndwani yeneyo ya muvhango.

5 Sikhwetha o vha e muhali wa m fumo. Ndi ene we a lwela Mbodi nga maanda u swika Mulangaphuma na a tshi S shavhela. ha Tshivhasa na vhatu vhawe. Khangala a shavhela ha Sinthumule a ya fham'ela kha la ha M arandela na Mulangaphuma a fhiwa shango la nga Tshivhasa.

Shango la vha Damani Vhadau la dovha la lala, Mbodi a vha ene khosi yalo, aiwaa, mudalo wa diliwa. Hu pfi ndi ene we a vha khosi ntswu ya u thoma kha vha Tshakhuma. Hone o vha e munna wa lidzwodzworoba wa thaha ndapfu. O vha e na muvhili muhulu.

Hongo vhusa tshifhinga tshilapfu, o mbo di dzama a songo lalana.

Vhana vhawe vha vhatuka vhe a vha sia ndi Ganyane, Tshimbiluni, Tshibevha, Mushavhani na Makhuvha. Tanzhe lawe kha vhatuka ndi
 46 Ganyane; fhedzi vuhosi ho dzhenwa nga Tshimbiluni, nge a vha ene wa nndu ya vhukoma. Uho vuhosi a hongo vanga sa ha khotsi-awe ngaauri magota othe na vho-makhadzi vho pfana kha u vumba ene. Tshimbiluni, na hone vha kololo vho vha vha tshee vhatuku.

Mbodi o vha e muthu wa vhudi, ngau o vha a sin si na zwitseheli, na hone a si na tshitalula kha vhalanda vhawe. O vha a tshi pfana na vha funzi. U pfana uho ho mu farisa misi ila Mavhuru a tshi lwa na Mphephu Ramabulana nga nwaha wa 19 1898. Mufunzi Wessmann a tsireledza sango la Tshakhuma, nge a toma dzidugu tshena ngei masakhani a shango. A vhudza Madzivhandila uri a songo lwa na ayo Mavhuru ngaauri o vha a nga mu tungufhadza, a tshinya shango lawe. Nndwa yenyayo ya Mavhuru yo vha hone tshifhingani tsha Mbodi.

47 Nndwa ya Mavhuru yo vha khulu ngei Dzanani, muranga phanda wa Mavhuru o vha e Dzhombere. Mphephu a kundwa, a shavhela ngei Nzhelele Mavhurur a dzhena ngei musanda wa Dzanani. Hu pfi Mavhuru o ri kona nge a vha na ganunu ila khulu ye ya vha i pfi makhulu-masindi. Ndi yone ye ya tshinya shango la Venda, kathihi na Vhatona na Maguvhu na Mabunyu e a vha o ima na Makhwua. Sinthumule na Maemu na Davhana na vhone vho ima na Makhwua vha thathedza Mphephu.

Vhathu vhanzi vha shavhela ha Tshivhasa, hone zwi si vha thuse ngau vha ha Tshivhasa vha vha tangula dzithundu nau vha vhulaha. Yawee, tsha tou vha tshililo tshihulu kha la Dzanani, vhanwe vha vhulawa nga ndala ngau mavhele avho o vha o fhiswa manwe
 48 o dzhiwa nga vha Vhuphani.

Dzhombere a mona Mphephu nga m'rahu; x o bva nga la ha Tshivhasa vha mu tangela ngei muedzini wa Nzhelele. Vhatonga vha thivha ndila ya Maangani^f-a-Nngwe Maangane-a-Nngwe. Mavhuru a bva nga thungo ya Tshivhasa. Henefho ndi hone he vhatu vha fhela, Vhatonga vhe fhedza fhedza vhatu ngau vho vha vha tshi vhulaha vhasadzi na vhana. Mphephu ndi hone a tshi tou fara tshigidi nga ene mune, a vhidza vhatu uri vha mu tevhele. A luga Devhula thungo ila ye ya vha yo thivhiwa nga Vhatonga, a vha pandamedza a mbo konou wana ndila a tuwa a livha Vhukalanga. Vhathu vha vhulawa nga ndala na dora ngau

Linia lo vha li si na madi. Mbidi ya musanda ye ya vha i tshi
funeswa ya fela henengei Niani tsini ha muvhuyu, u re ndilani
19 ya u ya Musina, une na namusi wa pfi Muvhuyu wa Bere. Dzimbidi
mnzhi dza fa nge dza vha dzi songo wana madi lwendoni ulwo lwa
mushavho vhukati ha Linia. Vha wela seli ha Vhembe vha ya ngei
marubini a vho-makhulu wavho, hu no pfi Vhuxwa.

Mndwa ya Mavhuru yo u fhela, Mbodi Madzivhandila a dzama. Vhuhosi
ha dzhewa dzhenwa nga murwa wawe Tshimbiluni vhunga ro no di xx
zwi pfa.

Makhuwa a vhudza vhathu uri vha luvhe Sinthumule ngau Mphephu
a nga si tsha dovha a vhuya. Vha vha Vhathu vha hana
u luvha Sinthumule na Ne-Sengani Davhana. Ha di ita hu tshi
rumiwa vhathu ngei Vhuxwa uri vha ise zwiluvha ha khosi yavho ye
ya vha i tshi vha funa, ene Mphephu tshilamulela vhakalaha.

Nga nwaha wa 1899 ha vuwa mndwa ya Mavhuru na Maisimane

50 Mphephu a rumela vhadidn vhadinda uri vha vhudze vhathu vha sa far.
farise Mavhuru ndwani yeneyo. Ndi hone nangoho vhathu vha tshi
hana u farisa Mavhuru a tshi lwa na Maisimane. Paul Kruger, we a
vha e khosi ya Mavhuru a kundwa, a shavhela Europo, o bva nga
Danakube. Mavhuru ha vha u kundwa kao, izwo ndi nga nwaha wa 1902.

Bulala, munna wa Muisimane, a vhidza Mphephu ngei Vhuxwa, a da na
ngeno shangoni lawe. Uyo munna o vha e na vuhali na tshituhu.
Ndi ene ane na namusi ra mu divha nga la uri Bulala-zonke-
Matshangani. Ndi ene we a fhedza vhathu vhe vha vho ima na
Mavhuru, nga maanda Vhatonga vha Tshiwawa vha vhulawa nga vhunzhi,
vhanwe vha ha Mphephu uri a vha kuvhatedze, hone nge a vha muthu
51 wa u lamulela vhathu, a vha luvhela ha Bulala, vha litshwa, vho tenda
uri vha do luvha Mphephu. Sinthumule na Maemu na vhone vha tenda u
luvha mukomana wavho, hone ngavhuya vha shanduka.

Vha Damani vha tenda u dovha u luvha khosi yavho khulu, ene
Mphephu.

U bva tshenetshe tshifhinga, u swika namusi shango la Tshakhuma
lo vha la mulalo. Mudi wa vhatendi wa hula, wa fhira midi yothe
ya Berlin Mission fhanu Venda. Nga 1901 mufunzi Mahatsini
(Wessmann) a tuwa, tshidzuloni tshwa tshawe ha da mufunzi Sonntag.

End. S.340